

[Til åpningside for "Fra forrige årtusen"](#)

Mindre melk og brød

Av [Hege Roll-Hansen](#)

Mens over 60 prosent av utgiftene til den gjennomsnittlige arbeiderfamilien i 1906 gikk til matvarer, alkohol og tobakk, var andelen sunket til om lag 15 prosent på slutten av 1990-tallet.

Velstandsøkningen gjennom det tyvende århundret har endret nordmenns forbruksmønster. Spise- og drikkevaner har skiftet karakter og vi bruker stadig mer av pengene våre på varer vi ikke drikker og spiser. Utgifter til reiser og transport markerer seg med sterkest stigning: På slutten av 1950-tallet utgjorde reiser og transport rundt 3 prosent av husholdningens forbruk, i dag bruker husholdningene nærmere en femtedel av utgiftene sine på reiser.

Hva forteller forbruket om samfunnet?

Andelen vi bruker til klær og skotøy har sunket til omtrent det halve i løpet av det siste århundret, fra om lag 13 prosent til 6, nedgangen har hovedsakelig skjedd etter krigen. Typisk for det norske forbruket er også at en så stor andel som en fjerdedel av inntekten går til bolig. Hytter og ferieutstyr blir også prioritert høyt, de siste 30 årene har andelen av husholdninger som har båt med seil eller motor doblet seg fra 7 til 14 prosent. Hver sjette familie har egen hytte.

Forbruket av melk er gått tilbake de siste hundre årene. Fra en topp i 1958 da vi drakk nesten 168 liter melk i året, har melkedrikkingen her i landet gått jevnt nedover. Kostholdseksperter strider om helseeffekten av denne utviklingen, men de er enige når det gjelder bekymringen for at det spises langt mindre fisk og er heller ikke begeistret for at vi får i oss bare halvparten så mye grøt, brød og andre kornprodukter som ved begynnelsen av århundret. Potetforbruket lå på topp i årene før og under den andre verdenskrigen og har aldri vært så lavt som i 1990-årene. Når det gjelder forbruket av fett og sukker ser vi en nokså lik utvikling: Vi kjøpte mest av disse varene på slutten av femtitallet, og omtrent like mye for hundre år siden som i dag. Det er imidlertid viktig at disse tallene ikke nødvendigvis sier så mye om hva vi faktisk får i oss av sukker og fett - tallene omfatter innkjøpt farin og syltesukker, oljer og spisefett - ikke fett og sukker tilsatt andre varer. Man kan for eksempel tenke seg at den eksplosive økningen i drikkingen av mineralvann har ført til en økning i sukkerinntaket totalt - mens utviklingen av markedet for lettprodukter, spesielt når det gjelder meieriprodukter er dette svært tydelig, kan ha ført til at vi får i oss mindre fett.

Forbruksundersøkelsen fra 1912 viser at en familie med årlige husholdningsutgifter mellom 1200 og 1750 kroner i året brukte gjennomsnittlig 1,56 kroner per år på alkoholfrie drikkevarer, mot en

Matvareutgiftenes andel av husholdnings - utgiftene gjennom det 20. århundret. Figuren viser hvordan statistikerens Ernst Engels (1821-1896) lov har virket: inntekts- og velstands - økningen har ført til at vi bruker en langt mindre del av inntekten på matvarer, enn vi gjorde for hundre år siden.

familie med totalforbruk mellom 4 000 og 6 000 kroner som brukte 31,96 kroner. Fra den laveste til den høyeste utgiftsgruppen stiger altså summen brukt på alkoholfrie drikkevarer meget sterkt. Utgiftene til brus og blandevann utgjorde nesten 50 prosent av utgiftene til drikkevarer totalt hos de høyest lønnede, mens de med dårligst råd prioriterte øl og brennevin. Også når det gjelder tobakksutgiftene er klasseforskjellene lette å lese, i faktisk verdi synker utgiftene til simplere tobakk - skrå og snus - fra de laveste til de høyeste utgiftsklassene, denne typen tobakk utgjorde over 90 prosent av tobakksforbruket hos dem som tjente under 1 750 kroner i året. Forbruket av mineralvann kan følges gjennom hele århundret og kan fungere som bilde på velstandsøkningen i det norske samfunnet. Fram til andre verdenskrig var brus fortsatt ikke en vare for flertallet og forbruket av mineralvann lå godt under en liter i året. Ved overgangen til 1980-årene er varen derimot ikke lenger forbeholdt de velstående; nordmenn drakk på denne tiden i gjennomsnitt 30 liter i året. Ved slutten av århundret har forbruket fordoblet seg og vi setter nå til livs over 60 liter brus og mineralvann.

Landbruksmesse i Moelv i 1935. Både landbruket og de nasjonale helsemyndighetene var opptatt av at folk skulle drikke mye melk.
Foto: Hedmarksmuseet, Hamar

Den første "moderne" husholdningsundersøkelsen ble gjennomført i Norge allerede i 1906 da 12 arbeiderfamilier gjennom ett år førte nøyaktig regnskap over alle inntekter og utgifter etter avtale med Det Statistiske Centralbureau. Undersøkelsen ble satt i gang av tre universitetsprofessorer i økonomi og finansiert ved midler fra Eilert Sundts fond. Undersøkelsen som seks år senere ble utført og bearbeidet av Kristiania kommunes statistiske kontor har likevel fått vel så stor betydning. Forbruksundersøkelsen fra 1912 omfattet husholdningsregnskaper fra 171 familier i Kristiania, Bergen, Trondhjem, Drammen, Kristiansand og Hamar. De utvalgte familiene skulle i hovedsak representere "den mindre velstillede" del av arbeiderklassen, og var valgt fra landets største byer, der man kunne vente å finne et industriproletariat. Statistikerne i Kristiania ønsket en "systematisk socialstatistik", i en artikkel på Aftenpostens første side i juli 1912 ble det redegjort for prosjektet, som ønsket å "belyse de vilkaar under hvilke de kroppsarbeidende klasser og andre med disse i livsvilkaar ligestillede befolkningslag lever." Langt de fleste av de utvalgte familiene bodde i Kristiania. For å motivere familiene til å gjennomføre undersøkelsen, ble det utlovet en godtgjørelse på 20 kroner per innlevert bok, dessuten skulle de penest førte regnskapene premieres ytterligere.

Gjennomsnittsinntekten for husholdningene i undersøkelsen fra 1912 lå rundt 2 000 kroner i året. Husholdningene ble gruppert etter utgiftenes størrelse - for de fleste familiene tilsvarte dette mer eller mindre inntektene. Den høyeste utgiftsgruppen, 4 000 og 6 000 kroner i året, er tatt med som sammenligningsgrunnlag, svært få arbeidere tjente så mye at de kunne ha årlige utgifter på mellom 4 000 og 6 000 kroner.

Undersøkelsen viste at utgiftene til teater, konserter og kino stiger fra gjennomsnittlig 8 kroner eller en halv prosent av det totale forbruket hos familiene i den laveste inntektsgruppen til over 40 kroner eller nærmere 1 prosent hos de rikeste blant de undersøkte. Utgiftene til trykksaker, derimot, stiger langt mindre - mens de fattigste gjennomsnittlig tok seg råd til å kjøpe aviser og tidsskrifter for omtrent 12 kroner i året, brukte ikke familiene med fire ganger så høy lønn mer enn 4 kroner mer per år. Prosentandelen brukt totalt på "utgifter i intellektuelle øiemed" stiger med 1 prosent fra 1,3 til 2,3 - det meste av denne forskjellen kan forklares med de rikeste familienes utgifter til barnas skolegang. Det er ellers interessant at utgiftene husholdningene bruker på lotterier stiger nokså proporsjonalt med inntekten, mens gjennomsnittsbeløpet brukt på fagforeningskontingent synker radikalt fra de lavest til de høyest betalte. Skattesystemet var et helt annet enn i dag, for arbeiderfamiliene med inntekter under 2 500 kroner i året trakk skattene ikke mer enn halvannen prosent av budsjettet, lavere enn både fagforeningskontingent og forsikring.

Ernst Engel og forbrukets betydning

Den tyske statistikeren Ernst Engel (1821-1896) var sterkt opptatt av det private forbrukets betydning både for den økonomiske vitenskapen og for finanspolitikken. Han fantaserte om et nasjonalt nett av målingsstasjoner for konstant overvåking av befolkningens forbruk, omtrent som meteorologiske stasjoner. Det viktigste resultatet av Engels nitidige arbeid ble formulert i "Engels lov": Andelen av et husholdningsbudsjett som brukes til mat, minsker når inntekten vokser. Engel fant med andre ord fram til en målestokk for fattigdom: Jo fattigere en familie er, desto større del av inntekten må den bruke på det absolutt nødvendige for å overleve. Nettopp ønsket om å kartlegge fattigdom var en viktig politisk motivasjon bak de tidlige forbruksundersøkelsene, på samme måte som bak all sosialstatistikk. Statistisk virksomhet var svært ofte koblet til diskusjonen om "det sosiale spørsmål" som sto høyt på den politiske dagsordenen rundt forrige århundreskifte i Norge og i resten av det industrialiserte Europa. Det sosiale spørsmål handlet mye om de fryktede konsekvensene av det moderne samfunnets urbanisering og industrialisering, mange følte seg truet av den raskt voksende industriarbeiderbefolkningen, spesielt i de store byene.

En grunn til at de tidlige forbruksundersøkelsene først og fremst tok for seg arbeiderfamiliers regnskaper, var det politiske ønsket om å finne ut hvordan tilstandene egentlig var blant arbeiderne. En annen grunn var lønnsutgiftenes viktige rolle som økonomisk innsatsfaktor for industrien, forbruksundersøkelsene bidro til å bestemme hvor det laveste akseptable nivå for

En viktig begrunnelse for husholdnings - undersøkelsene tidlig i det 20. århundret, var å "belyse de vilkår under hvilke de kropps - arbeidende klasser og andre med disse i livs - vilkår ligestillede befolkningslag lever." Arbeidsløshet og dyrtid var årsaker til nød, ikke minst i storbyene. I Det Statistiske Sentral - bureaus levekårsundersøkelse fra 1918 ble det blant annet gjengitt rapporter om underernæring og skolebarn som møtte uten matpakke: "Barnene har sagt at de har glemt den; men det tør vel være at forældrene har manglet mat." Bildet viser barn i kø utenfor Christiania Dampkjøkken: etter at måltidene i spisesalen var over ble restene solgt ut billig. Foto: Christiania Dampkjøkken i femti år, Christiania 1907

fabrikkarbeidernes lønninger lå. Den viktigste samfunnsøkonomiske motivasjonen bak de tidligste forbruksundersøkelsene var skattepolitisk, et av tidens store politiske spørsmål dreide seg om hva slags skattesystem som fungerte mest mulig sosialt rettferdig. Hvordan slo toll på forbruksartikler ut i forhold til direkte skatt på inntekt? Arbeiderpartiets stortingsgruppe reagerte sterkt på forhøyelsene av tollsatsene etter unionsoppløsningen i 1905, fordi disse medførte "en almindelig forhøielse av livsfornødenheterne, som i og for seg er uretfærdig. Det må jo samtidig her erindres, at dette medfører en nedsat kjøpeevne og maa - om ikke fattigondet skal vokse seg endnu større end det er, uvilkårlig føre til betragtelig forhøielse av arbeidslønningerne (...)". Arbeiderpartiet argumenterte her altså på grunnlag av Engels lov: Skattlegging av livsnødvendige forbruksartikler (matvarer) slo urettferdig ut fordi disse artiklene utgjorde en større andel av de fattiges utgifter enn av de rikes.

Mer informasjon: hege.roll-hansen@ssb.no, tlf. 21 09 48 16.

Tabeller

- [Utdrag fra Husholdningsregnskaper ført av endel mindre bemidlede familier i Kristiania, Bergen, Trondhjem, Drammen, Kristiansand og Hamar 1912](#)
- [Utgift pr. husholdning pr. år, etter vare- og tjenestegruppe. 1958-1998.](#)
- [Andel av husholdninger med fritidshus og en del varige forbruksvarer. Prosent. 1973-1998](#)
- [Forbrukte mengder av mat- og drikkevarer pr. person, etter varegruppe. 1958-1998](#)
- [Kaffe, sukker, sirup og tobakk. Beregnet forbruk pr. person. 1866-1924. Kilo](#)

Kilder:

- NOS V 108, Socialstatistik 8, Skatternes fordeling efter indtægt og forsørgelsesbyrde. Kristiania 1909
- Specialundersøkelser IV. Husholdningsregnskaper ført av en del mindre bemidlede familier i Kristiania, Bergen, Trondhjem, Drammen, Kristiansand og Hamar i aaret 1912/13. Kristiania kommunes statistiske kontor,
- [NOS VI. 105 Dyrtidens virkninger paa levevilkaarene 1ste del](#)
- [NOS VI. 124 Dyrtidens virkninger paa levevilkaarene 2den del](#)[NOS VI. 124 Dyrtidens virkninger paa levevilkaarene 2den del](#)
- [NOS VII. 13 Husholdningsregnskap sept. 1918 - sept. 1919](#)
- [NOS VIII. 103 Husholdningsregnskap 1927-1928](#)
- NOS XI. 131 Forbruksundersøkelse 1952 etter intervjumetoden
- NOS A7 Forbruksundersøkelsen 1958
- Rapporter 91/8 Konsumprisindeksen
- NOS, Forbruksundersøkelse 1973, 1974-76, 1977-79, 1980-81, 1983-85,
- Søbye, Espen, Statistikk og historie, Oslo 2000
- Backer, Julie, Om husholdningsstatistikk, Sociale meddelelser 1920, s. 221-234